

פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו

פרק שביעי:

דרכי המרה

א. 1. התלמוד ייחס משמעות פתוגנטית רבה למרה וכך קבע¹:
 "והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז, טו) — ר' אלעזר אמר זו מרה. תניא נמי
 הכי, מחלה (שמות כג, כה) — זו מרה, ולמה נקרא שמה מחלה, שהיא מחלה
 כל גופו של אדם. דבר אחר, מחלה — ששמונים ושלושה חלאים תלוין
 במרה"².

הזוהר³ ייחס חשיבות חיונית למרה וקבע:
 "כל מרעין ומותין ביה תליין" (כל המחלות והמוות בו תלויים). המרה
 נחשבה כמקור הקנאה⁴, ומאידך המרה הנזרקת מהכיס נחשבה כמרגיעה את
 הכעס הנובע מהכבד⁵.

2. מבחינה לשונית מצינו במקרא⁶ את הביטוי "מררה" שמתייחס כנראה לכיס-
 המרה, ואמנם כך השתמשו מתרגמי כתבי הרמב"ם בימי הביניים. בתלמוד מתייחס
 המונח "מרה" גם לנוזל המרתי וגם לכיס המרה.

ב. מבחינה אנטומית ידעו חכמי התלמוד והפוסקים על הקשר האנטומי והפיסיולוגי
 בין הכבד והמרה ותארו מבנים שונים הקשורים בדרכי המרה.

1. במסכת סנהדרין⁷ קובע התלמוד:
 "דופן חמשית — במקום שמרה וכבד תלויים בו".

כלומר, ברור לחכמי התלמוד שהכבד והמרה נמצאים באותו מקום אנטומי, שהוא
 בדופן החמישית. קרוב לוודאי שמדובר בצלע החמישית מצד ימין, שהוא הגבול

1. בבא מציעא קז, ב.

2. ובבא קמא צב, ב הוסיפה הגמרא הסבר ש"מחלה" הוא בגימטריא פ"ג. וראה גם בירושלמי
 שבת יד, ג. ובתו"ש, שמות, כג, אות שמא מביא מדרשים שבהם הגירסא פ"ח מחלות, וזה
 נסמך על הפסוק בשמות טו: כו — כל ה"מחלה" אשר שמתי במצרים. וראה בנידון בספרו
 של פרויס, בתרגומו של רוזנר, עמ' 187-188.

3. זוהר, ח"ג, רלא-רלב.

4. מדרש רבא, ויקרא, ד, ה.

5. ברכות סא, ב.

6. איוב טז: יג.

7. סנהדרין מט, א.

העליון של הכבד (וראה לעיל בפרק על הכבד*). ביתר דיוק מציין אסף הרופא (מאה שביעית לספירה)⁸ את הקשר בין הכבד למרה:

"כי המרירה דבוקה בכבד וגידי הכבד קשורין ואחוזין במרירה".

במונח "גידי הכבד" מתכוון אסף לדרכי המרה ובעיקר לצינורות המרה. בכתב יד, שזהותו איננה ברורה, אבל מיוחסת ע"י חוקרים אחדים לרבנו סעדיה גאון (מאה עשירית) מתוארות היטב דרכי המרה⁹:

"ויצמח בעקום הכבד צינור והוא נקרא שער הכבד, והוא כמין גרון, אבל אינו מקבל דם. ויחלק לחלקים ואחר-כך ייחלקו אותם חלקים לחלקים רבים וינטו מאותן החלקים מועטים לארעית הקיבה ואל המעי הצם, ואחר-כך הולכים אל שאר המעיים ... ואותו הצינור ייחלק באמצע הכבד לחלקים דקים כמו השיער".

דרכי המרה התוך-כבדיים נזכרים גם ע"י ר' גרשון בן שלמה (המאה הי"ג) בספרו "שערי שמים": "הצינור ייתחלק בתוך בשר הכבד לחלקים הדקים כשיער".

2. בין חכמי ההלכה בדורות מאוחרים יותר¹⁰ נמצא דיון אנטומי מפורט אודות פטמת התריסריון (duodenal papilla) שהוא מקום כניסת צינור המרה לתריסריון. אחד הראשונים¹¹ מתארו כך:

"נקב הנמצא בדקין סמוך לקיבה והולך בשפוע כלפי מטה ויוצא לחוץ השפוע כמו אצבע ... נראה מעניינו שנברא כך".

ג. מבחינת פתולוגית מצינו בתלמוד עצמו דיון בשלושה מצבים.

1. במשנה¹² נאמר:

"ואילו טרפות בבהמה ... ניקבה המרה".

כלומר, התנקבות כיס המרה נחשבה על ידי המשנה כמצב קטלני. הסיבה להתנקבות לא מתוארת והיא יכלה להיות משנית לחבלה, זיהום או גידול. סיבת המוות היא דלקת הצפק. (peritonitis) — זהומית או כימית. ונראה שאמנם כך הבינו חז"ל את התהליך, שהרי קבעו¹³

"מרה שניקבה וכבד סותמתה — כשרה",

* אסיא לט, תשמ"ה, עמ' 47, 50.

8. יוסף הרופא, ספר הרפואות, סעיף 1397. הובא ע"י ז. מונטנר, קורות, 1972, 795: 5.

9. רבנו סעדיה גאון, מתוך "חד אלאנסאן" (אנטומית האדם), הובא ע"י ז. מונטנר, קורות, 1953, 103-99: 1.

10. יש"ש, חולין פג, סי' כה; שו"ת צמח צדק, סי' ע"א; שו"ת נודע ביהודה, תניינא, חיר"ד, סי' כא.

11. שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' שפג.

12. משנה חולין, ג, א.

13. חולין, מג, א.

היינו עצם הנקב לא מהווה סכנה, אלא החשש שתוכן כיס המרה יישפך לחלל הצפק ולכן כשהנקב נסתם ע"י הכבד אין חשש לחיי הבהמה.

2. מצב פתולוגי נוסף מתואר בתלמוד¹⁴:

"ההיא קשיתא דאישתכח במרה" (מעשה ב"קשיתא" שנמצאה בכיס המרה). הפירוש המקובל למלה "קשיתא" — על ידי פרשני התלמוד והפוסקים — הוא גרעין של תמרה¹⁵. לפיכך, מדובר במציאת גוף זר בכיס המרה. אכן קגן¹⁶ סבור שמדובר באבני כיס המרה. הוא מדגיש, שמחלת אבני כיס המרה נתגלתה בעולם הרחב רק בשנת 1565¹⁷, אך לדעתו, כאמור, תוארה המחלה על ידי חכמי התלמוד כבר מאות שנים קודם לכן.

3. עוד מצב פתולוגי מוזכר בתלמוד¹⁴:

"ההיא מחטא דאישתכח בסמפונא רבה דכבדא".

כאן ברור לכל הדעות שמדובר בגוף זר בכבד. והנה המונח "סימפון" מקורו ביוונית — siphon — ופירושו צינור. במקורות מצינו ש"צינורות" הריאה נקראים סימפונות וקנה הנשימה נקרא סימפונא רבה דריאה¹⁸. ואכן זהו השימוש של סימפון בשפה העברית המודרנית ביחס לקטע שלפנינו. כתב הרמב"ם¹⁹:

"ואם נמצאת [המחט] בסמפון הגדול שבכבד והוא הקנה הרחב שבאמצע שבו נכנס המאכל לכבד..."

לפי פירוש זה ייתכן שהסימפון הוא צינור המזרים דם, הינו עורק הכבד*. אכן מצינו בפוסקים שימוש במונח סמפון לגבי צינור המרה הראשי — "שתי מרות וסמפון אחד שופך מרה לשניהן"²⁰ — ולולי דברי הרמב"ם היה ניתן לפרש שסמפונא רבה דכבדא הוא צינור המרה מהכבד לכיס המרה.

4. והנה מצינו מחלוקת נרחבת בין הראשונים ביחס לשתי אנומליות אפשריות של כיס המרה — העדר כיס מרה (נטלה או חסרה) ונוכחות יותר מכיס מרה אחד (נמצאו ב' מרות).

— העורך.

* או וריד השער (portal vein)

14. חולין, מט, א.

15. וכן תרגם יסטרוב בספר המלים.

16. S.R. Kagan, Jewish Medicine p. 74. וראה גם: פרויס, עמ' 217.

17. יש לציין שמבחינה היסטורית טעה קגן. אבני המרה נתגלו לראשונה בשנת 1348 ע"י ג' נטילה דה-פוליני באחת הנתיחות הראשונות באיטליה (ראה: אנציקלופדיה עברית, ערך מרה, כרך כד, עמ' 377).

18. חולין מח, ב.

19. רמב"ם, שחיטה, ו, ט.

20. ראה שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' ג.

רבים מהראשונים סבורים שבהעדר כיס מרה — באותם בעלי־חיים שבדרך כלל יש להם כיס מרה — יש להטריף, ועל כן גם במציאת יותר מכיס מרה אחד הבהמה טריפה על פי הכלל: כל יתר כנטול דמי, וכך כתב הרמב"ם²¹:

"כל איבר שאמרו חכמים בו שאם ניקב במשהו טרפה, כך אם ניטל כולו טריפה, בין שניטל בחולי או ביד בין שנברא חסר, וכן אם נברא בשני איברים מאותו איבר טריפה, שכל היתר כנטול הוא חשוב. כיצד, ניטל ... המרה ... וכן אם נמצא בהן שתי מרות"²².

מאידך, ראשונים אחרים — ובראשם הראב"ה²³ — כתבו להכשיר בשני המצבים הללו בנימוק ש"מרה זו אינה מעלה ואינו מוריד, אלא בזמן שנקבה לחוץ שלא כנגד הכבד טריפה, ואם נקבה והכבד סותמתה — כשרה". והסביר הרדב"ז²⁴ את טעם המכשירים כדלקמן:

"בזמן שאין שם [כיס] מרה, הטבע חכם הוא ומבליע בכבד המותר שהיה ראוי לירד במרה ולא תמות הבהמה. ומזה הטעם המכשירים בעצמם לא היו מכשירים אלא אם כן היה טעם מרה בכבד. אבל אותה שיש לה [כיס] מרה והטבע דוחה לשם [את נוזל המרה] כמנהגו, אם תינקב תמות הבהמה בודאי, לא מפני נקיבת המרה במה שהיא, אלא מפני שנשפך מה שבתוכה אל שאר האיברים ומפסיד אותם, וזה טעם נכון לכל משכיל".

והנה, אף שבשולחן ערוך נפסק הן ביחס לנטולה ביד או חסרה²⁵ והן ביחס לנמצאו שתי מרות²⁶ — שהבהמה טריפה, יש להדגיש שמבחינה רפואית גרידא — מבלי לקבוע חלילה עמדה בהלכה — צדקו דברי הרדב"ז, ולמעשה כיס המרה דומה בכך לטחול: אם נקבו הם מסכנים את חיי הבהמה — המרה בגלל דלקת הצפק והטחול בגלל דימום מסיבי, בעוד שאם נטלו או חסר — אין סיכון לחיי הבהמה. השולחן ערוך מביא נסיון מעגין, שהוצע כבר ע"י בעל הלכות גדולות: "אם חסרה המרה, קורע הכבד שתי וערב וטועמו בלשונו. אם יטעם טעם מר

21. רמב"ם, שחיטה, ו, כ.

22. כלל עקרוני זה כתבו גם התוס' חולין מב, א, ד"ה ניקב והר"ן ברפ"ג דחולין שרק הטחול והכליא יוצאים מכלל זה — לדעת פוסקים אלה. וכן האריך הרשב"א בכמה תשובות להוכיח שבין חסרה ובין ב' מרות — טריפה, ראה שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' ג; שם, ח"א, סי' קח; שם, ח"א, סי' תכט; שם, ח"ז, סי' קסג. וראה מה שדן בדבריו ביש"ש, חולין, פ"ג סי' ב; תבו"ש, סי' מא סק"א ובהרצבי חיו"ד סי' ל. וראה בפר"ח, יו"ד, מא סק"ח שהטריף בב' מרות. וראה בשו"ת שו"מ, מהדור"ק, ח"ב, סי' צד.

23. ראב"ה, חולין, סימן אל"ף ופט, אות ח. וכתב שם שרש"י וכל גדולי הדור שבצפרת וכן הרי"ף — הכשירו. וביש"ש, חולין, פ"ג סי' ב כתב שאין להחמיר בזה כדעת הרשב"א אלא כדאי הראב"ה לסמוך עליו. וראה בהגהות מיימוניות, שחיטה, ו, כ שהביא מחלוקת זו. וראה עוד בשו"ת אגרות משה, חיו"ד, ח"א, סי' י.

24. שו"ת הרדב"ז, ח"א, סי' קמה.

25. שו"ע, יו"ד, מב, ב.

26. שו"ע, יו"ד, מב, ד-ז.

— כשרה, ואם לא טעם טעם מר — יצלנו בגחלים ויטעם. אם יש בו טעם מר — כשרה, ואם לאו טריפה".

הנה, ידועים מקרים שבהם כיס המרה הוא תוך-כבדי, או שכיס המרה מכוסה בהדבקויות רבות, או שהוא מנוון כתוצאה מדלקות כיס-המרה בעבר. מצבים אלו עלולים לגרום לאבחנה מוטעית של היעדר כיס-המרה. אכן, אין הם מסוכנים, ולרוב הם חסרי כל תסמינים קליניים²⁷. לעומת זאת, מצב של היעדר דרכי מרה תוך-כבדיים או היעדר היכולת לייצר נוזל מרה הוא מצב קטלני. ייתכן שהנסיון המוצע הזה בא לענות על האבחנה המבדלת הזו.

והנה, מאז ומעולם היה ידוע שקיימים בעלי-חיים שאין להם כיס-מרה כלל. כבר אריסטו²⁸ נותן רשימה מפתיעה ומדוייקת של בעלי חיים כאלה²⁹. גם באדם תוארו מצבים נדירים של חוסר כיס-מרה מלידה³⁰. הפוסקים אף ציינו שיש בעלי חיים שאין להם כיס מרה באופן טבעי. כך כתב הרשב"א שתורים ובני-יונה הם חסרי מרה באופן טבעי, אך רוב העופות יש להם מרה³¹.

מצב של שתי מרות איננו נדיר בבקר, בצאן, בחזיר ובחתול, אך נדיר בבעלי-חיים אחרים³². בבני אדם תוארו וריאציות שונות של שתי מרות³³.

5. פתולוגיה גוספת שמוזכרת באחרונים היא אמפיאמה של כיס-המרה: "מרה נפוחה וגדולה ומלאה כל הכיס בליחה ונשתנה מראיתה"³⁴.

לסיכום: חכמי התלמוד ייחסו משמעות פתוגנטית נרחבת למרה. הם הבינו את הקשר האנטומי והפיסיולוגי בין הכבד למרה. מבחינה פתולוגית נידונו בתלמוד מצבי התנקבות כיס-המרה ונוכחות גוף זר בתוכו. ייתכן שיש רמז בתלמוד למחלת אבני-מרה. בספרות הפוסקים נידונו אנומליות מלידה של כיס-המרה ודלקת כיס-המרה. נעשה נסיון לאבחנה מבדלת בין היעדר כיס-המרה בלבד לבין היעדר מוחלט של דרכי המרה התוך-כבדיים.

27. S. Sherlock, Diseases of the Liver, 1968, p. 703

28. Aristotle, Historia Animalium, II, 15, 506a-506b; Aristotle, De part, Anim, IV, 2, 676b, 25-29

29. בין בעלי החיים הללו מונה אריסטו את הפיל. גלינוס התקיפו על כך, אך כבר העיר זינגר שצדקו מתנגדי גלינוס — ראה Galen, On Anatomical Procedures, transl. by Ch. Singer, pp. 162-3 and note 132.

30. S. Sherlock, op. cit., p. 527

31. שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' קח. וראה בשו"ע, יו"ד, מב, ח ובדרכי תשובה שם, סקנ"ה-קנ"ט במינים שיש להם כיס-מרה ובאלו שאין להם.

32. Niehrles & Cohrs, Pathological Anatomy of Domestic Animals, p. 555

33. S. Sherlock, op. cit., pp. 705-706

34. שו"ת שואל ומשיב, תליתאה, ח"א סי' קפ. וראה: דרכ"ת. יו"ד. מב סק"ה.